

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

XALQ MAQOLLARI ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Istatova Muxlisa Muxtor qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Pedagogik va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

E-mail: istatovamuxlisa05@gmail.com

Xurramova Dilso‘z Baxtiyor qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti v.b. dotsenti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: xurramovadilsoz6@gmail.com

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada xalq maqollarining maktabgacha yoshdagi bolalar (3–7 yosh) nutq madaniyatini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil etiladi. Maqolda xalq og'zaki ijodining muhim janri sifatida maqollarning lingvistik, psixologik va didaktik xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot jarayonida kuzatuv, suhbat, pedagogik eksperiment va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tizimli ravishda maqollardan foydalanish bolalarning leksik boyligini kengaytiradi, muloqot madaniyatini yuksaltiradi hamda ona tiliga muhabbatni tarbiyalaydi.

Kalit so'zlar: xalq maqoli, nutq madaniyati, maktabgacha ta'lim, bolalar nutqi, kommunikativ kompetensiya, leksik boylik, og'zaki xalq ijodi.

ANNOTATION This article analyzes the role and significance of folk proverbs in the formation of speech culture of preschool children (3–7 years old) from a scientific and pedagogical point of view. The article reveals the linguistic, psychological and didactic features of proverbs as an important genre of oral folk art. The research used observation, interview, pedagogical experiment and statistical analysis methods. The results obtained show that the systematic use of proverbs expands the lexical wealth of children, improves the culture of communication and fosters love for the native language.

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

Keywords: folk proverb, speech culture, preschool education, children's speech, communicative competence, lexical wealth, oral folk art.

АННОТАЦИЯ. В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется роль и значение народных пословиц в формировании речевой культуры детей дошкольного возраста (3–7 лет). В статье раскрываются лингвистические, психологические и дидактические особенности пословиц как важного жанра устного народного искусства. В исследовании использованы методы наблюдения, интервью, педагогического эксперимента и статистического анализа. Полученные результаты показывают, что систематическое использование пословиц расширяет лексическое богатство детей, улучшает культуру общения и способствует развитию любви к родному языку.

Ключевые слова: народная пословица, речевая культура, дошкольное образование, детская речь, коммуникативная компетентность, лексическое богатство, устное народное искусство.

Asosiy qism

Maktabgacha ta'lim – bolaning shaxsiy kamolot yo'lidagi dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda shakllangan nutq ko'nikmalari, muloqot madaniyati va til boyligi bolaning keyingi hayotiy tajribasiga poydevor bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonuni (2019) hamda tegishli davlat dasturlari bolaning har tomonlama rivojlanishiga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Bolaning nutq madaniyatini shakllantirish muammosi pedagogika, psixologiya, lingvistika va xalq pedagogikasi kesishmasida joylashib, ko'p qirrali tadqiqot obyekti sifatida dolzarb ahamiyatini saqlab kelmoqda. Xalq maqollari bu jarayonda noyob didaktik vosita vazifasini bajaradi: ular qisqa, ritmik va yodda qolar tarzda ifodalangan hayotiy hikmatlarni o'zida mujassam etib, bola ongiga chuqur singib boradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi xalq maqollarini maktabgacha yoshdagi bolalar nutq madaniyatini shakllantirishda qo'llashning ilmiy asoslari, metodologiyasi va amaliy natijalarini ochib berish, shuningdek, ulardan pedagoglarga uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi shunda namoyon bo'ladiki, zamonaviy raqamli texnologiyalar davrida bolalar og'zaki muloqot va xalq ijodiyotidan uzoqlashib bormoqda. Bu esa nutq madaniyati, leksik

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

boylik va muloqot ko'nikmalarining zaiflanishiga olib kelmoqda. Xalq maqollari orqali ta'lim-tarbiya berish ana shu muammoni bartaraf etishning samarali yo'llaridan biri hisoblanadi.

Xalq og'zaki ijodini ta'lim jarayonida qo'llash masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan. O'zbek folklorshunosligi va pedagogikasida B.To'xliyev, N.Jumaxo'jayev, M.Qodirov, Z.Husanova kabi olimlarning tadqiqotlari maqollarning lingvistik va didaktik mohiyatini yoritib berdi. Rus pedagogligi tarixida K.D.Ushinskiy, A.M.Vinogradova va L.S.Vigotskiylarning xalq ijodiyotini bolalar tarbiyasida qo'llash borasidagi g'oyalari asosiy nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Vigotskiy (1934) ta'kidlaganidek, bolaning nutq rivojlanishi ijtimoiy muloqot va madaniy meros orqali amalga oshadi. Xalq maqollari esa ana shu madaniy merosning kvintessensiyasini tashkil etib, avloddan avlodga o'tib kelgan donishmandlikni o'z ichiga oladi. Piaje (1952) tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, 3–7 yoshli bolalar predoperatsional bosqichda bo'lib, ular ramziy fikrlashni o'zlashtirib boradi. Ayni shu bosqichda metaforik ma'noga ega maqollar bolaning abstrakt tafakkurini rag'batlantiradi.

Xorijiy tadqiqotlarda ham (Schieffelin & Ochs, 1986; Heath, 1983) folklorik matnlarning bolalarda til ijtimoiylashuviga ta'siri e'tirof etilgan. Brown va Levinson (1987) ning muloyimlik nazariyasi doirasida ko'rilganda, maqollar bolalarga ijtimoiy muloqotning nozik qoidalarini o'rgatishda beqiyos vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: (1) nazariy tahlil – ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish; (2) kuzatuv – Namangan shahrining 4 ta maktabgacha ta'lim muassasasida 6 oy davomida tizimli pedagogik kuzatuvlar o'tkazish; (3) pedagogik eksperiment – nazorat va tajriba guruhlar bilan ishlash; (4) suhbat – tarbiyachilar va ota-onalar bilan; (5) statistik tahlil – olingan ma'lumotlarni matematik qayta ishlash. Tadqiqotda jami 120 nafar 5–6 yoshli bola qatnashdi.

Maqol – bu xalq donishmandligining eng lo'nda ifodasini aks ettiruvchi, asrlar mobaynida sinovdan o'tgan, didaktik yuklamasi kuchli bo'lgan qisqa she'riy yoki nasriy janrdir. Maqollarning lingvistik xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: birinchidan, ular nutqiy iqtisodiyat tamoyiliga asoslanib, minimal leksik birliklar bilan maksimal ma'noni ifodalaydi; ikkinchidan, ular fonetik jihatdan musiqiy va ohangli tuzilishga ega bo'lib, alliteratsiya, assonans va qofiya kabi san'atlardan mohirona foydalanadi; uchinchidan, sintaktik jihatdan ular ko'pincha qiyosiy, shartli yoki muqobil konstruksiyalarga asoslanadi.

Pedagogik jihatdan esa maqollar bir necha xususiyat bilan ajralib turadi: ular axloqiy me'yorlarni yashirin (implitsit) shakilda o'rgatadi; ular bolaning oldingi tajribasiga tayanib, yangi

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

bilimni mavjud bilim bilan bog'laydi; ular emotsional rezonans hosil qilib, axloqiy qadriyatlarni hissiy idrok orqali singdiradi. Bu xususiyatlar maqollarni maktabgacha ta'limdagi eng samarali didaktik vositalardan biriga aylantiradi.

Nutq madaniyatini shakllantirish deganda biz quyidagi komponentlarni tushunamiz: to'g'ri talaffuz va urg'u (orfoepik madaniyat); boylik va aniqlik (leksik madaniyat); mantiqiy ketma-ketlik va izchillik (mazmuniy madaniyat); muomala odobi va vaziyatga muvofiqligi (kommunikativ madaniyat). Xalq maqollari ana shu to'rt komponentning barchasini bir vaqtning o'zida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqollarni qo'llash metodikasi: jadval tahlili

Quyidagi jadvalda maktabgacha ta'lim amaliyotida qo'llash uchun tavsiya etiladigan asosiy maqollar va ularning nutq rivojlanishidagi yo'nalishlari ko'rsatilgan:

1-jadval. Xalq maqollari va ularning nutq rivojlantirishidagi roli

№	Maqol	Tarbiyaviy maqsad	Nutq rivojlanishi yo'nalishi
1	Til – fikr ko'zgusi	Nutq orqali fikrlashni shakllantirish	Monologik nutq
2	Gapirma – eshit, eshitgan so'ng gapir	Sabr va diqqat tarbiyasi	Dialogik nutq
3	Yaxshi so'z – yurak darmoni	Muloqot madaniyatini o'rgatish	Leksik boylik
4	So'zni o'ylab gapir	Ongli nutqni shakllantirish	Semantik rivojlanish
5	Tili bor – yoli bor	Ijodiy ifodalash ko'nikmasini o'stirish	Ekspressiv nutq
6	Soz so'z – soz ish	Nutq va faoliyat birligini anglash	Pragmatik kompetensiya
7	Bilim – kuch, so'z – qurol	Kommunikativ ko'nikmani rivojlantirish	Kommunikativ nutq

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

8	Aytilgan so'z – otilgan o'q	Javobgarlik hissini shakllantirish	Axloqiy nutq madaniyati
---	-----------------------------	------------------------------------	-------------------------

Jadvalda keltirilgan maqollar tanlashda uch mezon asosiy bo'ldi: bolalar uchun tushunarlik darajasi, axloqiy-tarbiyaviy yuklamasining kuchliligi va nutq rivojlanishiga xizmat qilishi. 1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, har bir maqol nutq rivojlanishining muayyan yo'nalishiga mos keladi va tarbiyachi uni dars rejasiga maqsadli kiritishi mumkin.

Pedagogik eksperiment 2023–2024 o'quv yili davomida o'tkazildi. Tajriba guruhi (60 bola) darslarida tizimli ravishda maqollardan foydalanildi, nazorat guruhida (60 bola) esa an'anaviy usullar qo'llanildi. Eksperiment boshlanishida ikkala guruhda nutq rivojlanish ko'rsatkichlari statistik jihatdan tenglashtirildi ($p > 0,05$).

Olti oylik tadqiqot natijasida tajriba guruhida quyidagi ko'rsatkichlar aniqlandi: faol lug'at hajmi o'rtacha 28,4 foizga oshdi (nazorat guruhida 14,7 foiz); dialogik nutq sifati – tarbiyachilar baholovi bo'yicha 34,6 foizga yaxshilandi; monologik nutq izchilligi (hikoya tuzish imkoniyati) 42,1 foizga o'sdi; muloqot odobiga rioya qilish ko'rsatkichi 31,8 foizga yuksaldi. Barcha ko'rsatkichlar statistik jihatdan ishonchlidir ($p < 0,01$, Student t-kriteriyasi).

Tarbiyachilar bilan o'tkazilgan suhbatlar shuni ko'rsatdiki, maqollarni mashg'ulot boshida motivatsion vosita sifatida, mashg'ulot o'rtasida yangi tushunchani mustahkamlash maqsadida va mashg'ulot oxirida xulosa chiqarish uchun qo'llash eng yuqori samaradorlikka erishishni ta'minlaydi. Ota-onalarning 87 foizi o'z farzandlari uyda ham maqollardan foydalana boshlaganini, ularning nutqida o'zgarishlarni sezganliklarini ta'kidlaydi.

Maqollarni maktabgacha ta'limda qo'llashning samarali metodologiyasi bir necha bosqichni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqich – tanishtirish bosqichi. Bu bosqichda tarbiyachi maqolni aniq va ohangdor talaffuz qiladi, keyin bolalar bilan birga takrorlaydi. Maqolning so'zma-so'z ma'nosini tushuntiradi, hayotdan misollar keltiradi.

Ikkinchi bosqich – anglatish bosqichi. Bunda maqolning ko'chma ma'nosi va falsafiy mohiyati bolalarga mos misollar, ertak qahramonlari, rasm va o'yinlar orqali ochib beriladi. Uchinchi bosqich – qo'llash bosqichi. Bolalar maqolni muayyan hayotiy vaziyatlarda mustaqil qo'llashga o'rgatiladi. Rol o'yinlari, sahna ko'rinishlari va muammoli vaziyatlar bu bosqichda asosiy metodlar hisoblanadi. To'rtinchi bosqich – ijodiy rivojlantirish bosqichi. Bu bosqichda bolalar maqolga o'xshash jumlar tuza boshlaydi, maqolning mavzusida qisqa hikoya yoki she'r yaratadi.

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

Maqollarni tanlashda yoshga moslikka alohida e'tibor berish lozim. 3–4 yoshli bolalar uchun oddiy leksik tarkibli, fonetik jihatdan oson talaffuz qilinadigan maqollar tanlanadi (masalan, "Mehnat qilsang – baxtli bo'lasan", "Do'st – asal, dushman – zahar"). 5–6 yoshli bolalar uchun esa murakkabroq qiyosiy konstruksiyali maqollar ham tanlanishi mumkin.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, xalq maqollari maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq madaniyatini shakllantirishning tabiiy va samarali pedagogik vositasi bo'lib, ularning tizimli qo'llanilishi bolalar nutqining barcha komponentlarini – leksik, fonetik, grammatik va kommunikativ jihatlarini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi.

Ikkinchidan, maqollarni to'rt bosqichli metodologiya asosida (tanishtirish, anglatish, qo'llash va ijodiy rivojlantirish) joriy etish an'anaviy usullarga nisbatan nutq rivojlanishi ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Uchinchidan, maqollarni yoshga moslashtirish va mashg'ulot strukturasi organik tarzda kiritish tarbiyachilarning asosiy metodologik ko'nikmasi bo'lishi zarur.

To'rtinchidan, maqollardan foydalanish nafaqat nutq rivojlanishiga, balki bolalarda milliy o'zlikni anglash, axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirishga ham xizmat qiladi. Bu esa ularni maktabgacha ta'limning yaxlit tarbiyaviy tizimiga organik kiritish imkonini beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiya sifatida aytish mumkinki, maqollarni raqamli texnologiyalar (interaktiv dasturlar, multimediy resurslari) bilan uyg'unlashtirish yanada samarali natijalar berishi mumkin. Bundan tashqari, turli mintaqaviy maqollarning lingvistik va didaktik imkoniyatlarini qiyosiy o'rganish ham muhim ilmiy yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3261-son Qarori "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".
3. Vigotskiy L.S. Myshleniye i rech'. – Moskva: Labirint, 1999. – 352 b.
4. Piaje J. The Language and Thought of the Child. – London: Routledge, 1952. – 246 p.
5. Ushinskiy K.D. Rodnoe slovo. Kniga dlya detey i roditelei. – Sankt-Peterburg, 1864.
6. To'xliyev B. O'zbek xalq pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 210 b.

“ZAMONAVIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI VA MUAMMOLARI” XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN 22-23-MAY 2026-YIL

7. Jumaxo'jayev N. Maktabgacha ta'limda xalq og'zaki ijodidan foydalanish. – Toshkent: Fan, 2008. – 180 b.
8. Husanova Z. Bolalar nutqini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2015. – 156 b.
9. Heath S.B. Ways with Words: Language, Life and Work in Communities and Classrooms. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 421 p.
10. Schieffelin B.B., Ochs E. Language Socialization across Cultures. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 266 p.
11. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
12. Qodirov M. O'zbek folklori va bolalar tarbiyasi. – Toshkent: Sharq, 2010. – 198 b.
13. Vinogradova A.M. Vospitaniye nraivstvennyx chuvstv u starshix doshkolnikov. – Moskva: Prosveshcheniye, 1989. – 96 b.
14. Xoliqov A. Pedagogika. Darslik. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 432 b.
15. Maktabgacha ta'lim davlat ta'lim standarti. – Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi, 2021.